

СТРУКТУРА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Васильев Андрій Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.16 (477)

В статье исследуется структура процессуального статуса прокурора в уголовном производстве Украины. Поддержан подход, согласно которому процессуальный статус лица включает её права (свободы), обязанности и законные интересы, а для должностных лиц это компетенция (круг подведомственных дел, функции и задачи в определенной сфере правоприменения) и полномочия (права, обязанности). Указано, что именно эти правовые явления определяют положение прокурора в уголовном производстве, раскрывают характер и направленность его уголовной процессуальной деятельности.

Ключевые слова: прокурор, статус прокурора, компетенция прокурора, полномочия прокурора, реализация функций прокуратуры, выполнение задач уголовного производства.

Articolul investighează structura statutului procesual al procurorului în procesele penale din Ucraina. Abordarea este susținută, conform căreia statutul procesual al unei persoane include drepturile, libertățile și interesele sale legitime, iar pentru funcționari competența (cercul de cazuri subordonate, funcțiile și sarcinile într-o anumită sferă a aplicării legii) și competențele (drepturile, obligațiile). Se indică faptul că aceste fenomene juridice determină poziția procurorului în procesele penale, dezvăluie natura și direcția activității sale procesuale.

Cuvinte cheie: procurorul, statutul procurorului, competența procurorului, atribuțiile procurorului, realizarea funcțiilor procuraturii, îndeplinirea sarcinilor de urmărire penală.

The article examines the structure of procedural status of prosecutor in criminal proceedings of Ukraine. It supports approach according to which procedural status of a person encompasses his/her rights (freedoms), obligations and legitimate interests, and for an official it encompasses his/her competence (scope of legal cases that falls under official's jurisdiction, functions and task in certain law enforcement sphere) and authority (rights, obligations). It emphasizes that legal characteristics cited above determine prosecutor's status in criminal proceedings, uncover character and predestination of prosecutor's criminal procedural activity.

Key words: prosecutor, prosecutor's status, prosecutor's competence, prosecutor's authority, implementing functions of the Prosecutor's Office, implementing tasks of criminal proceedings.

Постановка проблеми. З внесенням змін до Конституції України (щодо правосуддя), у якій у ст. 131-1 по-новому визначено функції прокуратури, знову набули актуальності питання процесуального статусу прокурора та особливостей його реалізації у кримінально-

му провадженні. І це не випадково, адже саме статус характеризує прокурора як учасника кримінального провадження, надає можливість йому досягти відповідних результатів його кримінальної процесуальної діяльності. Як відмічено, конкретизація правового ста-

туса прокурора дозволить прискорити проведення реформи органів прокуратури, підвищить ефективність її діяльності під час виконання ним конституційних функцій [1, с. 315]. Ця позиція вказує на необхідність дослідження статусу прокурора у кримінальному провадженні, результати якого сприятимуть удосконаленню правового регулювання діяльності прокурора та забезпечення реалізації ним функцій прокуратури у сфері правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що питанням сутності, структури та значення кримінального процесуального статусу учасників кримінального провадження свого часу було присвячено чимало наукових праць, які не втратили своєї актуальності і зараз. Як свідчить аналіз фахової літератури, дослідження цієї проблематики є одним із центральних моментів розробки теоретичних аспектів механізму правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, забезпечення прав його учасників та питань шляхів виконання завдань кримінального провадження. Відмітимо, що у юридичній науці поширеною є точка зору, що поняття «статус», «становище» і «положення» є рівнозначними [2, с. 13]. Такий підхід слід підтримати.

Характеризуючи правовий статус як явище права, вчені звертають увагу, що він є засобом нормативного закріплення принципів взаємодії особи та держави [3, с. 85], де наділення учасників правовідносин певними можливостями виступає одним з етапів механізму правового регулювання [4, с. 50]. Тобто правовий статус характеризує не будь-яке положення особи, а саме опосередковане правом, завдяки якому статус знаходить своє оформлення і закріплення. Тому погодимося із думкою, що відсутність у особи чи неналежна регламентація її процесуального статусу призводить до обмеження прав і законних інтересів особи у разі залучення її до кримінально-процесуальної діяльності, а також перешкоджає досягненню в повному обсязі завдань кримінального процесу [2, с. 182-183]. Це акцентує увагу на необхідності належного правового закріплення статусу прокурора у кримінальному процесі.

Щодо поняття «правовий статус особи», як базового до кримінального процесуального статусу прокурора, то констатуємо єдність позицій науковців з цього приводу. Узагальнюючи точки зору з цього питання, правовий статус особи можна визначити як закріплене правом фактичне її соціально значуще положення, яке відображає індивідуальні особливості людини і реальне її положення в системі суспільних відносин, що характеризується юридичним складом і визначає особу як суб'єкта права [2, с. 16; 5, с. 25; 6, с. 181]. Тобто процесуальний статус прокурора, будучи коли закріпленим у законі, фіксує особливості положення прокурора як учасника суспільних відносин, що дозволяє йому брати участь у цих відносинах як їх суб'єкта, реалізуючи завдання та функції, що стоять перед ним як представником прокуратури.

Одним із дискусійних питань правового, зокрема і кримінального процесуального статусу особи є питання його структури. Як вказується, у юридичній літературі існує декілька підходів до визначення змісту категорії «правовий статус» та його структури [3, с. 85]. Умовно їх можна поділити на «широкий» та «вузький». «Широкий» підхід полягає у включенні науковцями до структури правового статусу особи різних за характером та юридичною природою елементів, які, на їх думку, впливають на визначення правового положення особи (органу) (громадянство, правоздатність і дієздатність або правосуб'єктність, принципи права, правові норми, цілі, завдання, функції, компетенція, організаційно-структурний компонент (порядок утворення (обрання, призначення на посаду), підстави і процедура ліквідації (припинення діяльності), процедури діяльності), відповідальність, права та обов'язки, офіційні символи [1, с. 316; 7, с. 108; 8, с. 7]. Однак вважаємо, що «широкий» підхід не сприяє відмежуванню правового положення від інших явищ, які також стосуються характеристики особи як суб'єкта права. Хоча, як вказується, правовий статус особи пов'язаний і взаємодіє з ними [2, с. 29].

Щодо «вузького» розуміння структури правового положення особи, то воно стосу-

ється включення до неї комплексу нормативно встановлених та гарантованих державою суб'єктивних прав (свобод), юридичних обов'язків та законних інтересів особи [2, с. 28; 3, с. 85]. В роботі характеристику правового статусу розглядаємо у межах «вузького» підходу. На користь цього наведемо додаткове обґрунтування. Його сутність розкриємо через зв'язок статусу особи як суб'єкта права та тих правовідносин, у системі яких вона бере участь. О.В. Вітрила зауважує, що правовий статус «слід розглядати через призму правовідносин, у яких бере участь особа, адже тільки під час виконання певних дій по реалізації наданих їй повноважень особа реалізує свій статус, як суб'єкта правовідносин» [4, с. 50]. Тому, підтримуючи точки зору, що правовий статус характеризує особу (фізичну чи юридичну) як суб'єкта права, констатуємо, що тим самим статус визначає її положення у відповідних правовідносинах. Так, звернуто увагу, що складні зв'язки між державою та індивідами, а також між індивідами у державно організованому суспільстві фіксуються державою у юридичній формі — у формі прав, свобод та обов'язків [3, с. 85], які і визначають зміст правового статусу особи. В таких відносинах особа щодо інших суб'єктів права-учасників правовідносин займає певне положення, при цьому вона має права, обов'язки та відстоює законні інтереси. Саме вони й утворюють зміст правового статусу особи.

У межах дослідження питання правового (кримінального процесуального) статусу прокурора звернемо увагу і на те, що в юридичній літературі отримала визнання концепція трьохланкової системи видів статусу особи: загальний (конституційний), галузевий та індивідуальний статуси особи [2, с. 19]. Погодимося із В.В. Колодчиним, А.Р. Туманянц, які звертають увагу на те, що правовий статус прокурора є складним юридичним явищем, і окремо вказують, що для повноти вираження його доцільно виокремлювати загальний, спеціальний (функціональний) та процесуальний статуси даного суб'єкта [9, с. 205]. Такий поділ визначає правову основу статусу прокурора, де його зміст є сумою загального (конституційного), галузевого та індивідуального його

статусів, а його структурні елементи визначаються Конституцією України (ст. ст. 3, 19, 131-1, статті розділу II), Законами України «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність», КПК України тощо.

Узагальнюючи наведене, відмітимо наступне. Так, за сутністю правовий статус особи — це закріплене правом соціально значуще положення особи, що відображує її роль у відповідних відносинах і дозволяє їй бути їх учасником. Саме в цих відносинах особа, наприклад прокурор, і реалізує свій статус. Важливою характеристикою правового положення особи є його нормативне закріплення, без якого вести мову про статус особи у праві не можна. Статус особи має певну внутрішню структуру та зовнішні рівні прояву, що сприяє більш чіткому визначенню положення особи в системі правовідносин, а також з'ясування особливостей правового закріплення її становища.

Не вирішені раніше проблеми. Зі свого боку відмітимо, що в більшості наукових досліджень правового статусу прокурора не достатньо враховано його специфіку як положення посадової особи та представника особливого правоохоронного органу держави. Це безумовно впливає на визначення змісту та структури правового статусу прокурора. Неврахування цих аспектів не забезпечує підґрунтя для удосконалення діяльності прокурора в кримінальному провадженні, зокрема за рахунок належного визначення у кримінальному процесуальному законодавстві його правового становища.

Метою статті є наведення характеристики структури процесуального статусу прокурора в кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження звернемо увагу на те, що в аналізі наукової літератури нами було підтримано підхід, що структуру правового статусу особи утворюють її права, свободи та законні інтереси. Однак зауважимо, що це, так би мовити, загальна модель. А процесуальний статус прокурора, враховуючи природу його формування (правовий зв'язок із державним правоохоронним органом спеціальної юрисдикції), а також специфіку функцій та ролі у криміналь-

ному провадженні, має власну особливість структури. Так, у юридичній літературі звертається увага, що мета діяльності та особлива роль прокурора у кримінальному процесі породжують специфіку правового статусу даного суб'єкта кримінального провадження [9, с. 8], адже, як уточнюється, характеристика правового статусу прокурора та його елементів повинна відбивати реальну роль останнього й підкреслювати специфіку його правового становища порівняно з іншими державними службовцями [1, с. 316]. І така специфіка впливає на визначення змісту процесуального статусу прокурора.

Насамперед це стосується віднесення до складу елементів правового положення прокурора взагалі та його процесуального статусу зокрема законних інтересів. Вважаємо, що це право не притаманне посадовим особам. Погодимося із Я.М. Толочком, що стосовно прокурора існують певні обмеження, які полягають у виключенні свободи поведінки в певній сфері правовідносин, що запобігає протиправному використанню прокурором свого посадового становища з метою захисту й охорони інтересів інших суб'єктів або суспільних інтересів [6, с. 181]. Як зауважують В.В. Колодчин та А.Р. Туманянц, особливістю правового статусу посадової особи є те, що у правовідносинах остання діє не від власного імені, а від імені відповідного державного органу [9, с. 10], тобто від імені держави. Остання безпосередньо у формі імперативних приписів встановлює, що саме має досягти прокурор у кримінальному провадженні, адже він відстоює інтереси держави. Зокрема, у коментарях до Рекомендації Комітету Міністрів державам – членам Ради Європи № REC (2000) 19 «Про роль прокуратури в системі кримінального судочинства» прямо вказано, що «публічні обвинувачі при виконанні своїх обов'язків повинні керуватися публічним інтересом» [10]. А ці інтереси, враховуючи реалізацію прокурором правоохоронної функції, можуть бути тільки такі: забезпечення верховенства права та законності у кримінальному провадженні, захист прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави у сфері кримінального судочинства, боротьба із злочин-

ністю. Тому для посадових осіб законний інтерес трансформується у завдання та функції, що забезпечує виконання інтересів держави у відповідній сфері.

На цій підставі відмітимо, що прокурор, як посадова особа правоохоронного органу держави, має дещо відмінну від фізичних осіб-учасників кримінального провадження структуру статусу. Це полягає у врахуванні при його визначенні статусу прокурора його ролі, як уповноваженої на ведення кримінального провадження особи, а також його взаємовідносин із іншими державними органами та їх посадовими особами, які беруть у ньому участь. Йдеться про застосування при характеристиці процесуального статусу прокурора таких понять, як «компетенція» та «повноваження».

Так, відмітимо, що специфіка становища посадових осіб, які ведуть кримінальне провадження, обумовлена тим, що їх кримінальне процесуальне положення є похідним від статусу органу держави, який вони представляють і у якому обіймають відповідну посаду. Адже у правовому аспекті посада характеризується колом прав і обов'язків, закріплених за посадою, і є частиною прав і обов'язків державного органу [11, с. 105]. Ці органи, як відомо, залежно від функціонального спрямування поділяються на органи законодавчої, виконавчої та судової влади, але, як зауважують фахівці, особливості правового положення вирізняють прокурора серед працівників інших правоохоронних органів та органів державної влади [1, с. 316]. Тому за рахунок функціональної спеціалізації цих органів (судів, органів прокуратури, органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, експертних установ тощо) визначається коло питань, з приводу яких посадова особа бере участь у кримінальному провадженні. А вже з урахуванням цього, для виконання завдань та функцій органу, наприклад, прокуратури, прокурор наділяється відповідно правами та обов'язками.

Застосування такого підходу до визначення змісту статусу посадових осіб держави не випадкове. Це є засобом забезпечення дотримання законності та верховенства права

в їх діяльності, насамперед у силу ст. 19 Конституції України. Для сфери кримінального судочинства це має власне значення, де ця норма характеризує правовий режим діяльності його учасників, адже для кримінального процесуального права властивий особливий спеціально-дозвільний тип правового регулювання, який формулюється як «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» [12, с. 29]. Тобто щодо прокурора з урахуванням положень ст. 19 Основного Закону, це має наступне значення: прокурор у кримінальному провадженні зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, йому дозволено лише те, що прямо передбачено кримінальним процесуальним законом. Це і віднаходить своє відображення та закріплення у його кримінальному процесуальному положенні.

Таким чином, кримінальний процесуальний статус посадових осіб – учасників кримінального провадження утворюють два взаємопов'язаних елементи. По-перше, коло питань (справ), з приводу або щодо яких посадова особа бере участь у кримінальному провадженні, а також пов'язаних із ним функцій та завдань, що відображує функціональне призначення державного органу, який вона представляє. Ця складова статусу отримала назву компетенція (предмет відання). Зокрема, Л.М. Лобойко вказує, що в загальній теорії права термін «компетенція» вживається винятково стосовно державних органів – суб'єктів права, які є представниками публічної влади, адже, як відмічає він, останні наділяються державою владними повноваженнями, що дозволяє їм вимагати від інших суб'єктів певної суспільно корисної поведінки [13, с. 23]. Це пов'язано не тільки з можливістю виділення компетенції прокурора та і інших посадових осіб-учасників кримінального провадження, зокрема слідчого, судді, а також є підставою розрізнення їх статусу, а отже, змісту та характеру їх кримінальної процесуальної діяльності.

Щодо кримінально-процесуальної компетенції, то Л.М. Лобойко визначає це поняття «як покладений кримінально-процесуальним

законом на органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду обсяг публічних справ у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві» [13, с. 25]. А щодо компетенційних елементів, то, на його думку, до них належать: а) нормативно встановлені цілі; б) предмети відання як юридично визначені певні сфери і об'єкти впливу; в) владні повноваження як гарантована законом міра прийняття рішень і вчинення дій [13, с. 25]. У цілому погоджуючись із Л.М. Лобойком щодо структури компетенції, разом із цим підтримаємо тих вчених, які до її структури пропонують відносити функції, цілі та завдання, які виконує посадова особа [14, с. 174]. Таким чином, компетенція прокурора у кримінальному провадженні – покладені на нього в межах визначеного відповідно до Конституції України та кримінального процесуального законодавства предмета його відання (ст. ст. 22, 25, 26 Закону України «Про прокуратуру», ст. 36 КПК України) обсяг функцій (ст.ст. 3, 131-1 Конституції України), цілей (ст. 1 Закону України «Про прокуратуру») та завдань (ст. 2 КПК України) у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві.

По-друге, це права та обов'язки посадових осіб, уповноважених на здійснення кримінального провадження. Саме вони реалізуються слідчим, прокурором, суддею під час розслідування та розгляду кримінального провадження. І саме ці права та обов'язки є засобами зв'язку між учасниками кримінального провадження, характеризуючи їх як його суб'єктів та учасників відповідних правовідносин. Вкажемо на необхідність їх певного відмежування від компетенції, але при цьому це не є протиставлення їй. Адже повноваження якраз і визначаються компетенцією, а також спрямовуються на вирішення завдань, досягнення цілей та виконання функцій, які утворюють компетенцію, зокрема прокурора. З цього приводу вказано, що «щоб предмет відання міг бути повно і всебічно опрацьований тим чи іншим державним органом, останній наділяється достатніми для цього владними повноваженнями, які виступають у ролі гарантованої законом міри прийняття проце-

суальних рішень і вчинення процесуальних дій» [13, с. 26]. Таким чином, повноваження прокурора у кримінальному провадженні охарактеризуємо як закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві права та обов'язки прокурора, що забезпечують реалізацію визначеного предметом відання прокурора обсягу його функцій, цілей та завдань у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві.

Отже, до структури кримінального процесуального статусу прокурора пропонуємо включити компетенцію (предмет відання, функції, цілі та завдання) і повноваження (процесуальні права та обов'язки). Саме ці правові явища і визначатимуть його процесуальне положення, характеризуватимуть специфіку та розкриватимуть характер його кримінальної процесуальної діяльності.

Також звернемо увагу на питання трансформації змісту кримінального процесуального статусу прокурора у кримінальному провадженні. Хоча у КПК України містяться положення, що передбачають незмінність прокурора на всіх стадіях кримінального провадження, однак це не свідчить, що він на кожному його етапі виконує однакові функції та наділений однаковими за змістом повноваженнями. Відмічено, що характерною рисою правового положення прокурора у кримінальному судочинстві є пряма залежність його статусу від стадії провадження, на якій прокурор бере участь, адже його статус знає принципів трансформацій при переході від однієї стадії до іншої (у першу чергу, під час закінчення досудового розслідування і початку судових стадій кримінального провадження) [9, с. 12]. Такий підхід забезпечує більш ефективну реалізацію прокурором конституційних функцій прокуратури та завдань кримінального провадження, тобто реалізацію його компетенції.

Відповідно, є підстави вести мову про виділення комплексу повноважень прокурора, які відповідають певному етапу кримінального провадження. Обґрунтованість цього висновку підтверджує позиція, згідно з якою багатостадійність кримінального провадження, конституційні функції прокуратури, особлива

роль прокурора по здійсненню процесуального керівництва досудовим розслідуванням обумовлюють широкий спектр його повноважень, які можна класифікувати залежно від стадій кримінального провадження, їх етапів чи окремих проваджень [12, с. 120]. І кримінальний процесуальний статус прокурора повинен забезпечувати йому можливість виконання покладених на нього функцій і завдань відповідно до характеру та змісту тих кримінальних процесуальних відносин, учасником яких він є на відповідному етапі кримінального провадження. Тому при визначенні в цілому кримінального процесуального статусу прокурора у ст. 36 КПК України в інших статтях КПК слід обов'язково закріплювати повноваження прокурора, які відповідають особливостям конкретного етапу кримінального провадження або навіть специфіці проведення окремої процесуальної дії.

Як узагальнення дослідження «кримінальний процесуальний статус прокурора» визначимо як закріплене нормами кримінального процесуального права соціально значуще у його межах становище прокурора як представника держави в частині реалізації її правоохоронної функції, яке характеризується юридичним складом (компетенцією та повноваженнями) і визначає прокурора як суб'єкта кримінального процесу, який здійснює кримінальну процесуальну діяльність з метою виконання функцій прокуратури та завдань кримінального провадження. Це визначення розкриває досліджуване поняття з позиції його соціальної сутності (прокурор як представник держави, що реалізує її правоохоронну функцію), правової форми закріплення (положення прокурора визначається нормами кримінального процесуального права), ролі та завдань участі прокурора у кримінальному провадженні (ст. 131-1 Конституції України, ст. 2 КПК України). Поряд із цим вкажемо, що наведене визначення підкреслює той факт, що через наділення прокурора кримінальним процесуальним статусом він стає суб'єктом кримінального процесу, і саме завдяки цьому може виконувати покладені на нього функції прокуратури та забезпечувати досягнення завдань кримінального провадження.

Як тематику подальших наукових досліджень процесуального статусу прокурора розглядаємо питання змісту його функцій та завдань у кримінальному провадженні, а також повноважень прокурора у цій сфері. Їх дослідження сприятиме подальшому підвищенню ефективності діяльності прокурора у кримінальному судочинстві.

Література

1. Сурженко М. О. Структура і зміст правового статусу прокурора. Проблеми законності. 2013. Вип. 123. С. 314-322.
2. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 . Харків. 2005. 215 с.
3. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
4. Ветрила Е. В. Понятие правового статуса субъекта уголовно-процессуальных правоотношений. Государство и право в XXI веке. 2015. № 2. С. 50-55.
5. Остапчук В. Правовий статус прокурора: сутність і проблеми удосконалення. Вісник Національної академії прокуратури України. 2007. №1. С. 25-29.
6. Толочко Я. М. Правовий статус прокурора: сучасні підходи вдосконалення. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Серія Юридичні науки. Випуск 2. Том 4. С. 180-186.
7. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе М.: Наука, 1979. 229 с.
8. Івчук М. Ю. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н. 12.00.07. К, 2011. 21 с.
9. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Х.: Оберіг, 2016. 228 с.
10. Щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя : Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 6 жовтня 2000 року. http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/rek_2000.pdf
11. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богущкий та ін.. Х. : Право, 2010. 624 с.
12. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.. Харків: Право, 2013. 824 с.
13. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна компетенція: монографія. Д.: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. 2006. 188 с.
14. Сабадаш В. П., Єна І. В. Предмет відання прокурора в досудовому провадженні. Вісник Запорізького національного університету Юридичні науки. 2009. № 2. С. 174-180.